

Özbekistan'da Bulunan Yazma Eser Kütüphaneleri Üzerine Bazı Notlar*

MİNE DEMİRBİLEK

Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türkiye

Ankara University Faculty of Divinity, Turkey

minedmrblk@gmail.com

 <https://orcid.org/0000-0003-3436-4788>

Öz

Bu yazıda yazma eserleri toplama ve koruma altına alma sürecinin devam ettiği Özbekistan'da bulunan yazma eser koleksiyonları konu edinilecektir. Ebu Reyhan el-Biruni Doğu Araştırmaları Enstitüsü başta olmak üzere Müslümanlar İdaresi Kütüphanesi, Uluslararası İslam Akademisi Menbalar Hazinesi Bölümü, Buhara'da İbn-i Sina Kütüphanesi, Semerkand Devlet Üniversitesi Kütüphanesi, Hokand Devlet Müzesi Kütüphanesi ve irili ufaklı diğer kurumlardaki yazma eser koleksiyonlarının muhtevası, tespit edilen nadir eserler, bunların yazıldıkları dönem, koleksiyonların kataloglama çalışmaları gibi hususlar dikkate alınarak, Özbekistan'ın yazma eser varlığı ve bunların mevcut durumu hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Yazma Eserler, Kütüphane, Koleksiyon, Katalog, Özbekistan.

Some Notes on the Manuscript Libraries in Uzbekistan

Abstract

In this research note, I will introduce the manuscript collections of Uzbekistan, where the efforts to gather and preserve numerous documents persist. In particular, I will focus on the rare works found in the Beruni Institute for Oriental Studies Manuscript Department and other libraries, such as The Muslim Board of Uzbekistan Library, International Islamic Academy Manuscript Library, Ibn Sina Library in Bukhara, Samarkand State University Library, Kokand State Museum Library, etc. and give information about their content and current status, the period in which they were written and the cataloging of the collections.

Keywords: Manuscripts, Library, Collection, Catalogue, Uzbekistan.

Giriş

Özbekistan Cumhuriyeti'nin mevcut kütüphaneleri ve müzeleri pek çok el yazması, taş basma eser ve tarihi belgeye ev sahipliği yapmaktadır. Toplam 53 birimde, kütüphane kataloglarına girilerek kayıtları tutulmuş, halihazırda

40.409 cilt civarında yazma eserin mevcut olduğu bilinmektedir.¹ Kütüphane kataloglarına girmemiş ve henüz gün yüzüne çıkmamış el yazmalarının varlığı da hesaba katıldığında, eserleri kütüphanelere kazandırma çalışmalarının netice vermesi ile bu sayının artacağı söylenebilir. Özbekistan'da bulunduğum altı aylık süreçte kütüphaneye elinde yazma eserle gelen vatandaşları pek çok kez görmenin ve kütüphane çalışanlarının evlerde saklanan yazma eserlerle ilgili anlattıkları anekdotların etkisiyle böyle bir ihtimalden bahsedilebileceği kanaatindeyim. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği döneminde Arap harfleri ile yazılmış tüm eserlerin ortadan kaldırılması korkusu, alimlerin ve halkın ellerindeki kitapları bahçelerine, mezarlıklara gömmelerine, evlerinin duvarlarına saklamalarına sebep olmuştur. Bu dönemde görevliler tarafından bulunan eserlerin yakılarak yok edildiği şahitliklerle anlatılmaktadır.² Bunun yanında 1873-1876 yıllarında Çarlık Rusya'nın bölgeyi işgali ile Özbekistan'ın bu ilmi mirası Saint-Petersburg'da bulunan Rusya Bilimler Akademisi Doğu Yazmaları Enstitüsü Kütüphanesi³ başta olmak üzere dünya kütüphanelerine taşınmıştır. Bu sebeple 20. asır öncesinde bölgede çok daha zengin koleksiyonların ve kütüphanelerin bulunduğunu söylemek mümkündür. Tüm bu olumsuzluklara rağmen Özbekistan kütüphanelerinde azımsanmayacak sayıda yazma eser bulunmaktadır. Bu kütüphanelerde

* Kütüphaneler hakkında verdikleri bilgiler ve yardımları için Biruni Enstitüsünün kıymetli çalışanları Sanjar G'ulomov, Salima Ishonova ve Sharifjon Islamov'a, Müslümanlar İdaresi Kütüphanesinin müdürü Kamoliddin Mahkamov'a, İslam Akademisi Menbalar Hazinesi kütüphane görevlisi Lobar Asrorava'ya, İbn-i Sina Kütüphanesi görevlisi Ahtam Ahmedov'a, Özbekçeden ve Rusçadan çevirileri kontrol eden Oybek Sotvaldiyev ve Shukrulloh Jo'ramirzaev'e, kütüphanelerin bir kısmını birlikte ziyaret ettiğimiz Prof. Dr. Hülya Alper'e teşekkürü bir borç bilirim.

¹ Özbekistan'ın mevcut el yazmaları hakkında ayrıntılı bilgi için 2019 yılında Semerkand'da IRCICA ve İmam Buhari Uluslararası Araştırma Merkezi bünyesinde düzenlenen *Proceedings of the International Workshop Manuscript Funds of Uzbekistan Preservation, Cataloguing and Personnel Training June 2019, Samarkand* başlıklı ilmi toplantı kitabı incelenebilir. İlgili eserde Özbekistan'ın mevcut yazma eser kütüphaneleri, yazma eserleri saklama şartları, kataloglama, Özbekistan'ın önde gelen alimleri, onların eserleri ve yazma eser mirasları şeklinde üç ana başlık altında bildiriler toplanmıştır. Metinde zikrettiğimiz yazma eser sayısı Aşirbek Muminov'un bu toplantıda sunduğu "Gosudarstvennie i Chastnie Sobraniya Arabografichnix Rukopisey v Uzbekistane" (Özbekistan'da Devlet ve Özel Koleksiyonlarında Arap Alfabesiyle Yazılmış Yazma Eserler)" başlıklı tebliğinde yer verdiği, Özbekistan'da bulunan el yazmalarının dağılımını ve sayısını gösteren tablodan aktarılmıştır. Muminov, tebliğ metninde Özbekistan'da yazma eserlerin yanında 407.876 arşiv belgesi bulunduğunu da belirtmektedir. Bkz. Ashirbek Kurbanovich Muminov, "Gosudarstvennie i Chastnie Sobraniya Arabografichnix Rukopisey v Uzbekistane," 454-455.

² Shovosil Yunusovich Ziyodov – Nodirjon Uraimovich Abdulahatov, "Farg'ona Muzeylarining Qo'lyozma Kolleksiyalari," 117-118.

³ Kütüphane kataloglarının elektronik nüshalarının bulunduğu link:
http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_publications&Itemid=75&list=3
 Rus Oryantalist A. Ivanov'un 1915 yılında Bilimler Akademisi adına Buhara'ya yaptığı iki yolculuğun sonucunda topladığı 1057 yazma eserin katalogunu görmek için bkz.
http://www.orientalstudies.ru/rus/index.php?option=com_publications&Itemid=75&pub=7076

günümüze ulaşmış tek nüsha eserler, müellif telifleri ya da istinsah tarihi eserin yazıldığı döneme en yakın olan yazmaların bulunması Özbekistan'daki yazma eser koleksiyonlarına olan ilgiyi artırmaktadır. Bu sebeple çalışmamızda, ilgili kütüphanelerdeki yazma eser koleksiyonları, yazma eser katalogları, bu koleksiyonlarda ön plana çıkan yazmaların muhtevası ve genel özellikleri hakkında bilgi verilecektir.

1. Taşkent'teki Yazma Eser Varlığı

1.1. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Ebu Reyhan el-Biruni Doğu Araştırmaları Enstitüsü

Ebu Reyhan el-Biruni Doğu Araştırmaları Enstitüsü,⁴ koleksiyonlarında bulunan 26.000 ciltten fazla eserle Özbekistan'ın yazma eser varlığının yarısından fazlasına ev sahipliği yapmaktadır. Kütüphane, 1943 yılında - günümüzdeki adı, Ali Şir Nevai Milli Kütüphanesi olan- Devlet Halk Kütüphanesinin Şarkiyat Bölümü kapsamında kurulmuştur. 1950 yılına kadar Doğu El Yazmaları Araştırma Enstitüsü olarak adlandırılmış, araştırma kapsamının genişlemesi sonucunda Doğu Araştırmaları Enstitüsü olarak isimlendirilmiş ve 1957 yılında Ebu Reyhan el-Biruni adını almıştır.⁵ Enstitü bünyesinde Ana Koleksiyon, Dublet Koleksiyonu, Hamid Suleymonov Koleksiyonu, Tarihi Belgeler, Taş Basma Eserler ve Mikrofilmler olmak üzere 6 farklı koleksiyon bulunmaktadır. Bunlardan en hacimli 13.319 cilt yazma eserin bulunduğu Ana Koleksiyondur. Bu bölüm, Özbek devlet erkanı, alimler ve koleksiyonerlerin özel kütüphanelerinden alınan kitaplardan oluşturulmuştur. Koleksiyona kaynak sağlayan isimler arasında; Hacegan - Nakşibendiyye tarikatının temsilcilerinden Muhammed Pârsâ (ö. 822/1420); Buhara hükümdarı Emîr Muzaffer'in (1860-1885) oğlu Muhammad Siddiq Hishmat (ö. 1927); Buhara Emirliğinin kadısı ve edip Muhammad Sharif Sadri Ziyu (ö. 1932); Rus hükümdarlığına karşı 1898 yılında gerçekleşen Andican Ayaklanması'nın lideri olan Muhammad Ali Dukchi Eshon (ö. 1898); Rus oryantalist V.L. Vyatkin (1869-1932) bulunmaktadır. Hive Hanlığının kütüphanesinde bulunan kitapların büyük bir kısmı da buraya getirilmiştir.⁶

⁴ Özbekçesi: Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik Instituti. Kütüphane hakkındaki bir tanıtım yazısı için bkz. Emek Üşenmez, "Özbekistan Yazma Eserler Kütüphanesi," 682-689.

⁵ Geniş bilgi için bkz. Bahrom Abduxalimov ve Jorje Ivan Espinal, *Sharq Qo'lyozmalari Xazinası, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy Nomidagi Sharqshunoslik Instituti*, 9.

⁶ Abduxalimov ve Espinal. *Sharq Qo'lyozmalari Xazinası*, 9.

Kütüphanenin ikinci büyük yazma eser koleksiyonu olan ve bünyesinde 7.586 cilt el yazması barındıran Hamid Suleymonov Koleksiyonu, 1998 yılında Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Hamid Suleymonov El Yazmaları Enstitüsünün kapanmasından sonra eserlerin Biruni kütüphanesine aktarılması ile oluşmuştur. Bu koleksiyonun ekseriyeti, Özbekistan vatandaşlarından satın alınan el yazmalarından oluşmaktadır. 5.237 cilt yazma eserin bulunduğu Dublet Koleksiyonunda, Ana Koleksiyonda çok sayıda nüshası bulunan, ağır hasarlı, tahrip olmuş eserler saklanmaktadır. Diğer koleksiyonlarla kıyaslandığında hakkında daha az çalışma yapılmış olmasının nedeni, eserlerin mevcut durumu olmalıdır. Koleksiyonda tefsir ile ilgili 1200 el yazması, Arap dili öğretimi ile ilgili 500 yazma eser bulunmaktadır.⁷

Tarihi Belgeler Bölümünde, şahıs hukuku, hususi mülkiyet belgeleri, ticari belgeler gibi 10- 20. yüzyıllardan kalma belgeler yer almaktadır. Koleksiyonda daha çok Buhara, Harezmi ve Hokand hanlıkları ile ilgili belgeler toplanmıştır. Kütüphanenin Taş Basma Eserler Koleksiyonunda çeşitli doğu dillerinde ve Taşkent, Hokand ve Orta Asya şehirlerinde basılmış, 39.900 cilt eser bulunmaktadır. Bu koleksiyon içinde el yazma nüshası günümüze ulaşmamış bazı eserlerin taş basmaları da yer almaktadır. Emir Muzafer'in oğlu Sayyid Muhammad Nosir el-Buxoriy'nin (ö. 1922'den sonra) *Tuhfetü'z-Zâ'irîn*'i ve şair Salahuddin Sakib'in (ö. 1910) *Ma'mûlât-ı Sâkibî* eserleri buna örnek gösterilebilir. Mikrofilm kısmında enstitünün el yazmaları ile başka uluslararası kütüphanelerden alınan mikrofilmler yer almaktadır. Enstitüde bu koleksiyonların yanı sıra minyatürle süslenmiş pek çok el yazması, 300 minyatür sayfası ve hattatlık numuneleri bulunmaktadır. Bazı meşhur şairlerin *hamseleri*, edebi metinler, tıp, kozmoloji ve diğer konularda minyatürlerle bezenmiş eserler bulunmaktadır. 16. Asırda Hive'de istinsah edilen ve 115 minyatürle süslenen Firdevsî'nin (ö. 1020) *Şāhnāme* eseri (no. 1811) bu nadir eserlerin başında gelmektedir.⁸

Enstitüdeki toplam yazma eser sayısı 26.000 olarak kabul edilse de mecmuaların içindeki eserlerin tamamı kayda geçilmediğinden bu sayının koleksiyona dair en mütevazı tahmin olduğunu söylemek mümkündür. Kütüphanedeki eserler ilahiyat, tarih, tıp, matematik, mantık, edebiyat, coğrafya, ziraat, astronomi, fizik, folklor gibi geniş bir konu yelpazesine sahiptir. Kütüphanenin yazma eser varlığı üzerine şimdiye dek pek çok

⁷ Abdualimov ve Espinal. *Shark Qo'lyozmalari Xazinası*, 10.

⁸ Abdualimov ve Espinal. *Shark Qo'lyozmalari Xazinası*, 10.

çalışma yapılmıştır. Bunlardan en kapsamlısı Ana Koleksiyondaki eserlerin bilgisini sunan, 1952 yılında ilk cildi *Sobraniye Vostochnikh Rukopisey Instituta Vostokovedeniya Akademii nauk Uzbekistan SSR* başlığıyla yayınlanmış ve 1989 yılında neşredilen son cildi ile toplam 7.574 el yazması hakkında bilgi veren,⁹ 11 ciltlik Rusça katalog çalışmasıdır. Kütüphanenin koleksiyonlarındaki eser sayısı düşünüldüğünde katalogun verdiği bilgiler oldukça sınırlı kalsa da kütüphanedeki eserleri araştırmacıların dikkatine sunmuştur. 1999 yılında katalogun Arapçaya tercüme edilmesi ile kullanıcıların bu çalışmadan istifade imkanı artmıştır.¹⁰ Sonraki yıllarda enstitü bünyesinde çoğunlukla tarih, tabi bilimler, tıp ve tasavvuf gibi alanların konu edinildiği tematik kataloglar yayımlanmıştır.¹¹ 2001, 2003 ve 2004'te üç cilt halinde Unesco'nun finanse ettiği bir proje ile minyatür katalogu yayınlanmıştır.¹² Bunun yanında Ebū Naşr Muḥammed el-Fārābī (ö. 339/950), Ebū 'Alī İbn Sīnā (ö. 428/1037), Emīr Ḥusrev-i Dihlevī (ö. 725/1325), Nūriddīn 'Abdurrahmān Cāmī (ö. 898/1492), 'Alī Şīr Nevārī'nin (ö. 906/1501) eserlerinin katalogları yayınlanmıştır.¹³ 2001 yılında Özbek ve Japon araştırmacıların birlikte yürüttüğü, 1713 dokümanı konu edinen "Hive Kadı Belgeleri Katalogu" projesi tamamlanmıştır. 2009 yılında ise

⁹ İlgili katalogun konularına göre tasnif edilen ciltlerinde tarih, biyografik metinler, mektuplar, seyahatnameler, fen bilimleri, tıp, coğrafya, tarım, sanat, şiir, edebi metinler, felsefe, tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve folklor gibi çok çeşitli konulardan yazma eserler hakkında bilgi verilmiştir. Bu ciltler arasında konu tasnifi açısından net bir ayırımın olmadığı bazı başlıkların farklı ciltlerde tekrar yer aldığı görülmektedir. Bu durum katalog taramasını zorlaştırmakta, bir eser hakkında bilgi bulmak için tüm ciltlerde arama yapmayı zorunlu kılmaktadır.

Tematik tasnifle hazırlanan katalogta yazma eserin adı, eser adının sağında envanter numarası, solunda yazmanın tavsif/katalog numarası, müellifin ismi, eserin içeriği, eserin *bidayesinden* birkaç satır aktarım, eserin kodikolojik bilgileri (hat çeşidi, mürekkep rengi, kağıt türü gibi), ferağ kaydı bilgileri (müstensih ismi, istinsah tarihi, istinsah yeri gibi), yazmanın fiziksel özellikleri (varak sayısı, boyutu gibi) gibi bilgiler sıralanmaktadır. Aynı eserin tespit edilen birden fazla nüshası varsa katalogda peş peşe sıralanmaktadır.

¹⁰ A.A. Cemenova, (ed.), *Sobraniya Vostochnix Rukopsey Akademii Nauk Uzbekskoy SSR (Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Şark El Yazmaları Toplamı)* Arapça tercümesi: *el-Mu'cemu'l-Mufehres li'l-Maḥtūḫāti'l-'Arabiyye ve'l-İslāmiyye fi Taşkend*, Beyrut: Şirketu'l-Maḥbū'āti li't-Tevzī' ve'n-Neşr, 1999-2001, 11 cilt.

¹¹ 2004 yılına kadar hazırlanmış katalog çalışmaları ile ilgili bir liste için bkz. Akram Khabibullaev, "Print Catalogs of Islamic Manuscripts al-Beruni Institute for Oriental Studies, O'zbekiston," 11-14.

Hazırlanan katalogların pdflerine kütüphanenin resmi sayfasından ulaşmak mümkündür. Bkz. <https://beruni.uz/en-ca/component/k2/item/302-elektron-katalog-bazasi.html>
<https://drive.google.com/drive/folders/19UGI7M3T6XtKsJWSAFdnmPGiCWy1yUUQ>

¹² A. Madraimov ve diğerleri, *Oriental Miniatures. The Collection of the Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan*.

¹³ A. Urubbaev ve L. Epifanova, *Rukopisi Proizvedenii Abdarrakhmana Zhami v Sobranii Instituta Vostokovedeniia AN UzSSR*; Q. Munirov ve A. Nosirov, *Alisher Navoiy Asarlarining UzSSR Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik Instituti Toplamidagi Qo'lyozmalari*; A.L. Kazyberdov, *Sochineniia Abu Nasra al-Farabi v Rukopisiakh Instituta Vostokovedeniia AN UzSSR*; K. Munirov, *Amir Khusrav Dehlaviy Qo'lyozma Asarlari Katalogi*.

Dublet koleksiyonunun katalog çalışmalarına başlanmıştır. Hamid Suleymonov koleksiyonunun kataloglama çalışmaları da sürmektedir. Kataloğun ilk iki cildi yayınlanmıştır.

2008 yılında Gerda Henkel Foundation'ın sponsorluğunda Ana koleksiyonun elektronik kataloğu oluşturulmaya başlanmış ve projenin tamamlanmasıyla "beruniy.uz" sitesinde istifadeye açılmıştır.¹⁴ Şimdiye dek 13.200 cilt eser bilgisi girilen elektronik katalogda Arapça ve Farsça arama yapma imkanı bulunmaktadır. Katalog bilgilerinde eserin müellifi, istinsah tarihi, müstensihisi, eserin fiziksel özellikleri, başı ve sonundan alıntılara yer verilmektedir.

Kütüphane koleksiyonunun tamamında tefsir, fıkıh, tasavvuf, kelim eserleri ciddi bir yekun oluşturmaktadır. Fıkıhla ilgili 2300, tasavvufla ilgili 2000 civarında yazma eser bulunmaktadır. Muḥammed Pārsā'nın 3000'den fazla eserden oluşan -Buhara medresesinin kütüphanesi ana koleksiyonunu oluşturan- kütüphanesinin bir kısmı enstitüde bulunmaktadır.¹⁵ Kütüphanedeki kadim el yazmalarının ve nadir eserlerin çoğunun kaynağı da Muḥammed Pārsā kütüphanesidir. Ebū Zeyd 'Abdullāh b. Muḥammed ed-Debūsī'nin (ö. 430/1039) *el-Emedu'l-Akṣā* isimli eserinin (no. 3129/II) 677/1278 yılında istinsah edilmiş bir nüshası Muḥammed Pārsā kütüphanesi mührünü taşımaktadır. Yine ed-Debūsī'nin *Takvīmu'l-Edille*'sinin 489/1095 yılında istinsah edilen ve eserin rivayet zincirine de yer verilen *Takvīmu'l-Evvel fī'l-Uṣūl* olarak kaydedilmiş bir nüshası (no. 3157)¹⁶, Ebū Ḥamid Muḥammed el-Ġazālī'nin (ö. 505/1111) *el-İkṭiṣād fī'l-İ'tikād*'ının (no. 3907) 544/1149 yılına ait bir nüshası, Ebū Manṣūr el-Māturīdī'nin (ö.333/944) *Te'vilātu'l-Ḳur'ān*'ının Te'vilātu Ehli's-Sunne ismiyle kayıtlı (no. 5127) 293 varaklık son cildi, 'Alāu'ddīn es-Semerḳandī'nin *Şerḫu Te'vilāti Ehli's-Sunne* eserinin el-Fātiḫa'dan Āl-i 'İmrān 91. ayete kadar olan kısmını içeren bir nüsha (no. 3249) ve el-Baḳara 243'ten en-Nisā' 59. ayete kadarki kısmını içeren bir diğerk nüsha (no. 3155), Ebū Bekr Muḥammed b. İbrāhīm el-Kelābāzī'nin *Baḫru'l-Fevā'id*'inin (no. 3152) 577/1181 yılında Buhara şehrinde yazılmış bir nüshası Muḥammed Pārsā kütüphanesinin mührünü taşımaktadır.¹⁷

¹⁴ Elektronik Katalog linki: <http://scam.beruni.uz/scam/items-search/basic>

¹⁵ Abduxalimov ve Espinal, *Şarḳ Qo'lyozmalari Xazinası*, 76.

¹⁶ Bu nüshanın müstensihisi Muḥammed b. 'Abdurrahīm b. Aḫmed b. Ebū'l-Ḳāsim el-Verdānī'dir.

¹⁷ Muḥammed Pārsā'nın kütüphanesi birden fazla araştırmacının çalışma konusu olmuştur. Bu konuda ayrıntılı çalışma yapan Ziyodov ve Muminov, Pārsā'nın kütüphanesine ait olduğunu

Kütüphane koleksiyonlarındaki eserlerin dil açısından dağılımı, tahminen yüzde kırkı Arapça, yüzde kırkı Farsça (Tacikçe dahil), yüzde yirmisi Türkçe (tüm Türki dilleri kapsamaktadır) şeklindedir. Bölgede 12. yüzyıl itibarıyla üretilen metinlerde Farsça ağırlık kazanmıştır. 15 yüzyılın sonlarında ise Çağatay Türkçesi ile kaleme alınan eserlere daha sık rastlanılmaktadır. Koleksiyonda ‘Abdurrahmân Câmî (ö. 898/1492), Muhammed Pârsâ, ‘Alî Şîr Nevâî’ (ö. 906/1501) gibi meşhur alimlerin eserlerinin müellif nüshalarına rastlanmaktadır.

Osmanlı ilim havzasından bölgeye intikal eden yazma eserlere de kütüphanede rastlanılmaktadır. Osmanlı padişahlarının Özbek hanlarına hediye olarak gönderdiği Aḥmed b. Mûsâ el-Keşşî'nin (ö. 550/1155) *Mecmû'û'l-Havâdiş* eseri de (no. 5861) koleksiyonda yer almaktadır. Raḍiyuddîn es-Seraḥsî'nin *el-Muḥîṭ*'inin 1491/1492 yıllarında istinsah edilmiş nüshası, Ebû'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Menâru'l-Envâr* eserinin Burhânuddîn el-Ḥorâsânî tarafından istinsah edilen nüshası (no. 5243/1) yine kütüphanede bulunmaktadır.¹⁸

Kütüphanedeki en eski el yazması 9. yüzyıla ait Kûfî hatla yazılmış bir Kur'an-ı Kerimsahifesidir.¹⁹ En yakın tarihli yazma eser ise 20. yüzyılın ortalarına aittir. Koleksiyonda dikkat çeken diğer yazma eserler ise şöyledir:

- Ebû Ḥafṣ ‘Umer en-Nesefî'nin 766/1364-1365 yılında istinsah edilen *Maṭla'û'n-Nucûm ve Mecma'û'l-Ulûm* isimli mecmuası (no. 1462)²⁰
- *Mecmû'a-i Murâselât* isimli (no. 2178) 15. yüzyıldan kalma ‘Alî Şîr Nevâî’ye yazılmış 594 mektuptan oluşan ve mektup yazarları arasında

netleştirdikleri 153 eseri inceledikleri bir makale kaleme almışlardır. Bu eserlerden 93 tanesi Pârsâ dönemine ait olup, diğer eserler Muhammed Pârsâ'nın vefatından sonra kütüphaneye kazandırılmış. Tespit ettikleri bu eserlerin 115 tanesi Biruni Kütüphanesinde, 17'si Rusya Bilimler Akademisi Doğu Araştırmaları Enstitüsü Saint Petersburg Kütüphanesinde, 6'sı Fransa Milli Kütüphanesinde, 3'ü Ali Şîr Nevai Milli kütüphanesinde, 2'si Tacikistan Bilimler Akademisi El Yazmalar bölümünde, 4'ü A. Bayburdî'nin şahsi kütüphanesinde, 1'i Ş. Ziyodov'un şahsi kütüphanesinde, 5'i Kazan Üniversitesi Bilimler Kütüphanesinde, 3'ü Moskova'da ve 2 tanesi ise Buhara'da bulunmaktadır. Bu tespit bölgedeki el yazmalarının dağıldığı coğrafyayı görmemize de imkan sunmaktadır. Eserlerin listesi için bkz. Ashirbek Muminov – Elizaveta Nekrasova - Shovosil Ziyodov, “La Biblioth  que De Khz  ja Muhammad P  rs   Revisit  e,” 17-41; Shovosil Ziyodov, “Nakshibandi Tarikatining Davomchisi - Nazariyotchi Shayxlardan biri Xoja Muxammad Porso Kutubxonasiga Oid Yengi Ma'lumotlar,” 14-17.

¹⁸ Abduxalimov ve Espinal, *Sharq Qo'lyozmalari Xazinası*, 63-68.

¹⁹ Müslümanlar İdareesi Kütüphanesinde bulunan Katta Langar Kur'an'ının bir sahifesi olmalıdır.

²⁰ Bu eser Saidakbar Muhammadaminov tarafından tıpkı basımı yapılarak, araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. İlgili tıpkı basım kaynak alınarak yazılan Türkçe makaleler ise şu şekildedir: Ali Kürşat Turgut, “Ömer Nesefi'nin Matla'  n-Nuc  m ve Mecme'  l-Ul  m Adlı Eseri ve İlimler Tasnifi Geleneği Açırsından Değeri,” 312-334; Bahaeddin Karakuş, “Necmeddin en-Nesefi'nin Tahsil   Usul  'l-Fıkh ve Tafsil  l-Mak  l  t fih   'ale'l-vech İsimli Fıkh Usul   Risalesi: Tahkik ve Değerlendirme,” 149-208.

‘Abdurrahmān Cāmī (ö. 898/1492), ‘Ubeydullāh Ahrār (ö. 895/1490) gibi meşhur isimlerinde bulunduğu bir mecmuadır.

- İbn Miskeveyh'in (ö. 421/1030) *Tecāribu'l-Umem* (no. 595) eserinin en eski nüshalarından biri olarak kabul edilen 595/1199 yılında istinsah edilmiş üçüncü cildi,

- 704/1305 yılı Bağdat'ında istinsah edilmiş *Kelīle ve Dimne* eseri (no. 3629),

- 13. yüzyılda yazılmış, Türkçe ve Farsça satır arası tercümesini de barındıran (no. 2008) Kur'an-ı Kerim'in nüshalarından biri,²¹

- Yūsuf Hās Hācib'in (ö. 469/1077) *Kutadgu Bilig* eserinin (no. 6093) ve Bahā'uddīn er-Rūmī'nin *Ḳalendernāme* eserinin (no. 11668) 14. yüzyılda istinsah edilen nüshası,

- Ebū'l-Ḥāsen ‘Alī b. Aḥmed el-Vāḥid el-Nisābūrī'nin (ö. 468/1076) *Tefsīru'l-Ḳur'āni'l-Vāḥidī*, (no. 5115) eserinin en eski nüshası olarak kabul edilen, 1204 yılında istinsah edilmiş nüshası.

1.2. Özbekistan Müslümanları İdaresi Kütüphanesi

Özbekistan'da Biruni Kütüphanesinden sonra en zengin koleksiyon Müslümanlar İdaresi Başkanlığı binasında yer alan kütüphanede bulunmaktadır.²² 1943 yılında kurulan Orta Asya ve Kazakistan Müslümanları İdaresinin ilk müftüsü Eshon Boboxon Ibn Abdulmajidxon'ın şahsi kütüphanesindeki 1000 ciltten fazla kitabını bağışlamasıyla oluşturulmuştur. Günümüzde kütüphanede 3035 el yazması ve 9216 taş basma vardır. Kütüphanedeki en eski yazma eser, Özbekler tarafından 2./7. yüzyıla tarihlendirilen ve Hz. Osman Mushafı olarak nitelendirilen Kur'an-ı Kerim nüshasıdır.²³ Yine 3./8. yüzyılda yazıldığı düşünülen Katta Langar

²¹ Toplam 273 varak olan Kur'an-ı Kerim'in bu eksik nüshası Emek Üşenmez tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Emek Üşenmez, "Eski Kur'an Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük- Ekler Dizini)," 901 s.

²² Özbekçesi: O'zbekiston Musulmonlari Idorasi Kutubxonasi.

²³ Hz. İmam Külliyesinin içindeki müzede ziyarete açık olan Osman Mushafı'nın Hz. Osman şehit edildiğinde okuduğu nüsha olduğuna dair inanç, Özbekler arasında yaygın kabul görmektedir. Akademik araştırmalar neticesinde bu iddianın doğru olmadığı kanıtlanmış olmasına rağmen Özbekistan'daki katalog çalışmaları, akademik toplantılar ve yayınlarda bu nüsha, Hz. Osman Mushafı olarak nitelendirilmektedir. Bkz. Shayx Ismoil Maxdum, "Toshkentdagi Usmon Mushafining Tarixi," 1-36.

A. Jeffery ve I. Mendelsohn'ın "The Orthography of the Samarqand Qur'ān Codex" başlığı ile Taşkent mushafını konu edindikleri 1942 tarihli makalelerinde ise mushafın en erken üçüncü yüzyılın başlarında yazıldığını iddia etmektedirler. Bkz. A. Jeffery - I. Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Qur'ān Codex," 195. Tayyar Altıkulaç, 2015 yılında yayınladığı *Günümüze Ulaşan Mesahif-i Kadime – İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme* isimli eserinde konu edindiği nüshalardan biri olan, Taşkent Mushafı'nın Hz. Osman'ın mushafı ya da vilayetlere gönderdiği mushaflardan biri olamayacağını teyit etmekle birlikte orijinal nüshayı göremediği gerekçesiyle mushafı tarihlendirme çabasına girmemiş, Jeffery ve Mendelsohn'ın iddiasına da temkinli yaklaşmıştır. Bkz. Tayyar Altıkulaç, *Günümüze Ulaşan Mesahif-i Kadime – İlk Mushaflar Üzerine Bir İnceleme*, 178-196.

Mushafı²⁴ ve Ebū'l-Kāsim Maḥmūd b. 'Umer b. Muḥammed ez-Zemaḥşerī'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşāf*'ının 12. yüzyılda istinsah edilmiş bir nüshası da bu kütüphanede bulunmaktadır. Kıymetli nüshalardan biri de 1681 numarada kayıtlı Ebū'n-Naşr Aḥmed b. Ebī'l-Ḥasen en-Nāmekī'nin (ö. 536/1141) *Ravḍatu'l-Muznibīn* isimli eseridir. Eserin istinsah tarihi 618/1222'dir. Kütüphanede bu nüshalardan başka fıkıh, akaid, tasavvuf, hadis, tefsir gibi alanlarda çoğunlukla 16.-20. yüzyıl arasında kaleme alınmış yazma eserler saklanmaktadır.

Taşkent'te koleksiyonlarında yazma eser bulunan kütüphanelerden biri olan Ali Şir Nevai Özbekistan Milli Kütüphanesinde²⁵ 200'ü aşkın el yazması bulunmaktadır. Kütüphane kataloglarında en sık rastlanan eserler *Muhtaşaru'l-Vikāye*, *el-Hidāye* başta olmak üzere dönemin medreselerinde de okutulan fıkıh ve akaid metinleridir. Uluslararası İslam Akademisi Kütüphanesi Menbalar Hazinesi Bölümünde²⁶ ise 500 yazma eser ve 1500 taş basma eser bulunmaktadır. Kütüphanedeki en eski eser, 13. yüzyıla ait *el-Hidāye* nüshasıdır. Nizami Taşkent Devlet Pedagoji Üniversitesi'nde²⁷ 282 el yazma vardır. Koleksiyonun büyük kısmı Türkçe ve Farsça eserlerden oluşmaktadır. Özbekistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivinde²⁸ vergiler, diplomatik yazışmalar, Çarlık Rusyası dönemi Türkistan Genel Valisinin diplomatik yazışmaları, ceza hukuku davalarında kararlar, miras sorunları ve çeşitli sebeplerle yazılan dilekçeleri içeren 400.000 belge bulunmaktadır. Mirza Ulug'bek Özbekistan Milli Üniversitesinin Kütüphanesinde²⁹ de 447 yazma eser bulunmaktadır. Özbekistan Cumhuriyeti Bilimler Akademisi Ali

²⁴ Katta (Büyük) Langar Kur'an'ı olarak isimlendirilen ve 8. yüzyıla tarihlendirilen hayvan derisi üzerine yazılmış Kur'an-ı Kerim'dir. Özbekistan'ın Kaşkaderya vilayetinde bulunan Langar Ota Mescidi'nde saklandığı için bu şekilde isimlendirilmiştir. Osman Mushafı'ndan farklı olarak 2000 yılında Groningen Üniversitesi'nden Rus ve Hollandalı bilim adamları tarafından yürütülen radyo karbon tarihleme çalışması sonucunda, mushafın ms.775-995 yılları arasında kopyalandığı kabul edilmiştir. Bu muşaftan günümüze 97 sahife ulaşmıştır. 81 sahifesi Rusya Saint-Petersburg Doğu Araştırmaları El Yazmaları Enstitüsünde E 20 arşiv numarası ile kayıtlıdır. 2 sahifesi Buhara İbn Sina Kütüphanesi el yazmaları bölümünde, 1 sahifesi Biruni kütüphanesinde 11604 numarada, 13 sahifesi Müslümanlar İdaresi Kütüphanesinde (40-A) olmak üzere toplam 16 sahife Özbekistan'da saklanmaktadır. Detaylı bilgi için bkz. Saidrahmat Saidahmatovich Ikramov, "O'zbekiston Musulmonlari İdorası Kutubxonasida Saqlanayotgan Qo'lyozma va Toshbosma Asarlar," 107-111.

²⁵ Alisher Navoiy Nomidagi O'zbekiston Milliy Kutubxonasi. 1870 yılında Taşkent Halk kütüphanesi olarak açılmış, 1933'te devletin Doğu El Yazmalarını Saklama Merkezi olarak ilan edilmiş, 1948 yılında Ali Şir Nevai adını almış ve 2002 yılında "Milli" statüsüne getirilmiştir.

Yazma eserleri tarama linki: <http://nodir.natlib.uz/en-US/Search/Query?RecordTemplateId=5>

²⁶ O'zbekiston Xalqaro Islom Akademiyasi Manbalar Xazinası.

²⁷ Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Kutubxonasi.

²⁸ O'zbekiston Respublikasi Markaziy Davlat Arxivi.

²⁹ Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy Universiteti Kutubxonasi.

Şir Nevai Devlet Edebiyat Müzesi'nde³⁰ ise 360 cilt yazma eser bulunmaktadır. Kütüphane, Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 691/1292) 1636 yılında istinsah edilen külliyyatı, 'Abdurrahmân Câmî'nin *Tuhfetu'l-Ahrâr* eserinin 1578 yılında istinsah edilen nüshası, Niẓâmî Gencevî'nin (ö. 611/1214) 16. yüzyıla ait *Maḥzenu'l-Esrâr*'ı, Husrav-i Dihlevî'nin 1575 yılında istinsah edilen *Ḥamse*'si gibi edebi eserlerin kadimi nüshalarına ev sahipliği yapmaktadır. 'Alî Şîr Nevâî'nin *Bedâ'i'u'l-Bidâye* eserinin 891/1486 yılında Hattat 'Alî b. Nûr tarafından Herat'ta istinsah edilen ve en eksiksiz nüshası da burada saklanmaktadır. Koleksiyonda edebi eserlerin yanı sıra tarih, felsefe, tasavvuf, astronomi ve ilahiyat alanlarında eserler de yer almaktadır.³¹

2. Semerkand'da Yazma Eser Varlığı

Semerkand Devlet Üniversitesi kütüphanesi yazma eserler bölümünde 13. ile 20. yüzyıllar arasında kaleme alınan Farsça-Tacikçe, Türkçe-Özbekçe, Arapça ve diğer dillerde 5000 kadar yazma eser bulunmaktadır. Koleksiyonda bulunan tasavvuf tarihiyle ilgili en eski yazma eser, Ferîduddîn 'Attâr'ın 685/1286 yılında kendi kaleminden çıkan *Tezkiratu'l-Evliyâ*'sıdır. Koleksiyon, medreselerde okutulan ilahiyat ve diğer alanlarda yüzlerce ders kitabı içermektedir. Koleksiyonla ilgili ilk kez 1977 yılında 793 yazma eserden oluşan bir eser listesi yayınlanmıştır.³² Bu genel katalog çalışmasının yanında 1989 yılında 'Abdurrahmân Câmî'nin eserlerinin, 'Alî Şîr Nevâî'nin eserlerinin el yazma nüshalarının listelendiği ve fizik, matematikle ilgili yazmaları konu edinen tematik katalog çalışmaları yapılmıştır. Semerkand Devlet Üniversitesi kütüphanesindeki yazma eserlerin sayısı ve niteliği ile ilgili bilgiler, kataloglama çalışması yapılmadığı ve kütüphane araştırmacıların kullanımına açılmadığı için mevcut kataloglarda aktarılan verilerden ibaret kalmıştır.

Semerkand'da yazma eser barındıran diğer kurumlar ise şöyledir: Semerkand Devlet Müzesi Arşivinde 697 cilt, Semerkand Devlet Yabancı Diller Enstitüsünde 100'den fazla yazma eser bulunmaktadır.³³ 2017 yılında

³⁰ O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, Alisher Navoiy nomidagi Davlat Adabiyot Muzeyi.

³¹ Koleksiyonun katalogu 2022 yılında yayına hazırlanmıştır. Katalog Özbek dili, Fars-Tacik dili ve Arap diline ayrılan üç bölümden oluşmaktadır. Yusuf Tursunov ve diğerleri, *Uzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy Nomidagi Davlat Adabiyot Muzeyining Qo'lyozmalar Katalogi*.

³² A. Pulatov ve H.K. Axrarov, *Vostochnix Rukopisey Fundamental'noy Biblioteki Samarkandskogo Gosudarstvennogo Universiteta Imeni Alishera Navoiy (Alisher Navoiy Semerkant Devlet Üniversitesi Esasi Kütüphanesinin Doğu Yazmaları Listesi)*.

³³ Muminov, "Gosudarstvennie I Chastnie Sobraniya Arabografichnih Rukopisey V Uzbekistane," 22.

açılmış olan İmam Buhari Uluslararası Araştırma Merkezi³⁴ de kurulduktan sonra kütüphanesindeki yazma eser sayısını artırmak gibi bir misyon üstlenmiştir. Satın alınan eserler ve halktan gelen bağışlar ile kütüphanede bulunan yazma eser sayısı 234'e yükselmiştir. Kütüphanedeki en eski nüsha, 14. asırda yazıldığı tahmin edilen ez-Zemaḥşerî'nin *el-Keşşâf*'ının Meryem suresinden başlayıp, eş-Şaffât suresine kadar olan kısmıdır. Yine 'Ubeydullâh b. Mes'ûd'un (ö. 746/1346) *Muhtaşaru'l-Vikâye* isimli eserinin Türkçe tercümesi, Ebû Hanîfe'ye nispet edilen 1219 yılında istinsah edilmiş *Ma'rifetu'l-Mezâhib* isimli bir risale de kütüphanede bulunmaktadır.³⁵

3. Buhara'da Yazma Eser Varlığı

Buhara Devlet Mimarlık ve Sanat Müzesinde³⁶ 8. ile 20. yüzyıllar arasında yazılmış 850 adet yazma eser bulunmaktadır.³⁷ Koleksiyon içerisinde geyik derisine yazılmış bir Kur'an-ı Kerimvarağı yer almaktadır.³⁸ Tam metin olarak bulunan ilk eser ise 13. yüzyılda yazılmış yine bir Kur'an-ı Kerimnüshasıdır. Koleksiyonda 41 akaid, 225 fıkıh, 229 edebiyat, 87 tasavvuf, 138 tarihle ilgili yazma eser bulunmaktadır.³⁹

Kütüphane kataloğunda çoğunlukla 17. yüzyıl itibariyle istinsah edilmiş eserlere rastlanılmaktadır. *'Akâ'idu'n-Nesefî*, *Fikhu'l-Ekber*, *el-Hidâye*, *Şaḥîhu'l-Buḥârî*, *Fetâvâ Kâḍîhân* gibi yaygın eserlerin yanı sıra Mevlânâ Ahmed Ḥadîkî'nin *Hezar Risâle-i Tevhîdî*, Muḥammed Bâkî Şiddîkî'nin *Usûl-i 'Akâ'id* (ist. 1234/1818-1819), Mevlânâ Seyyid Muḥammed el-Kefevî'nin *Şerḥ-i 'Akâ'id*'i, Mevlevî Ahmedî'nin *Hâşiye-i Mevlevî Ahmed ber Şerḥ-i 'Akâ'idu'n-Nesefî*'si (ist. 1300/1882) yine *Şerḥu'l-'Akâ'id*, *Şerḥ-i Taşḥîhi'l-'Akâ'id*, *Mizânu'l-'Akâ'id* gibi eserler yer almaktadır. Huseyn b. Muḥammed b. el-Ḥuseyn el-Ḥanefî'nin 740/1339-1340 yılında yazdığı *Hizânetu'l-Muftiyyîn* eserinin 958/1551 yılında Muḥammed b. Muştafâ b. Hacı Muḥammed er-Rûmî tarafından istinsah edilmiş nüshası kütüphane koleksiyonunda yer almaktadır. Koleksiyonda İslam hukuku ile ilgili *Jo'ng*, *Maḥḍarât* ve *Veşâ'ik*

³⁴ İmom Buxoriy Xalqaro İlimiy-Tadqiqot Markazi.

³⁵ Ziyodov, Shovosil. *İmom Buxoriy Xalqaro İlimiy-Tadqiqot Markazi Qo'lyozmalar Katalogi*.

³⁶ Buxoro Davlat Me'moriy-Badiiy Muzey Qo'riqxonasi.

³⁷ 1990 yılında Biruni Enstitüsünün Buhara'daki şubesi olarak kurulmuştur.

³⁸ 8. ya da 9. yüzyıla ait olduğu düşünülen Kur'an-ı Kerim sahifesi 19. yüzyılda hac yolculuğuna çıkan hacılar tarafından Buhara'ya getirilerek Emir 'Abdulaḥad Ḥân'a hediye edilmiştir. Küfi hatla yazılmış olan bu varağın birinci sayfasında el-Mucâdele suresinin 12-22. ayetleri yer almaktadır. İkinci sayfasında ise el-Ḥaşr suresinin 1-3. ayetleri yer almaktadır. 2007 yılında bu yazmanın orijinalliğini tespit için Biruni Enstitüsüne gönderildiği, Biruni'deki 8. asra ait sahifeler ve Katta Langar Kur'an'ı ile karşılaştırılarak mezkur mushafın 58-59. surelerinin kayıp sahifeleri olduğu kesinleştirilmiştir.

³⁹ Ahtam Ahmedov, *Buxoro Muzeylaridagi Qadimgi Qo'lyozma Durdonalar*, 10-18.

isimli bir belgeler mecmuası da bulunmaktadır.⁴⁰ Bu eserde 1303/1885-1886 yılından 1334/1915-1916 yıllarına kadar yazılan miras, mülk edinme, emanet, hakaret davası, dilekçe gibi çeşitli konularda Arapça ve Farsça belge örnekleri yer almaktadır.⁴¹

Muhammed Şâdiğ Şihâbî Seyyid Kâdirî'nin *Tārīh-i ʿTarīkat-i Kubreviyye* isimli Farsça eserinin 1259/1843 yılında yazılan nüshası; 'Abdulhâkğ b. Seyfuddīn et-Turk ed-Dihlevī el-Buḥārī'nin *Aḥbābu'l-Aḥyār fī Esbābi'l-Ebrār*; 'Alī b. 'Abdillāh es-Semhūdī'nin (ö. 911/1506) *Ḥulāsatu'l-Vefā bi Aḥbāri Dāri'l-Muṣṭafā* isimli siyer konulu eserinin Beşir Muhammed tarafından 982/1575 yılında Mısır medreselerinin birinde Arapça *nesih* hattıyla istinsah edilmiş yazması yer almaktadır. Koleksiyonda tıp, edebiyat, coğrafya eserleri de yer almaktadır. 16-20. yüzyıllar arasında Buhara Hanlığında Farsça olarak yazılmış vakıf belgeleri, ticaret, evlilik, boşanma, borç ve alacak belgeleri, resmi/kişisel mektuplar ve emir buyrukları da burada saklanmaktadır. Kütüphanedeki eserlerin 183'ü Arapça, 279'u Farsça, 193'ü Türkçedir. Koleksiyonda 62 edebiyat, 35 tasavvuf, 19 fıkıh, 30 tıp eseri ve felsefe, tabiat, astronomi kitapları vardır. Buhara Bölge Araştırma Merkezinde 216, Ark Müzesinde 26, Buhara Devlet Üniversitesinde 48, Mir Arab Medresesinde 80 yazma eser bulunmaktadır.⁴²

4. Fergana'daki Yazma Eser Varlığı

Fergana bölgesinde günümüze ulaşmayı başarmış 3.000 civarında el yazması ve tarihi belgeden bahsedilmektedir. Hokand Edebiyat Müzesinde 2000'den fazla, Hokand Şehri Devlet Müzesinde de 250 civarında, Andican Tarih ve Medeniyet Müzesinde 900, Fergana Tarih ve Medeniyet Müzesinde 50'den fazla el yazması saklanmaktadır. G'afur G'ulom'ın adını taşıyan Fergana Bölge Edebiyat Müzesinde 2000 civarında yazma eserler bulunmaktadır. Eserler 15-19. Asırlar arasında tarihlendirilmektedir. Bunlar, Kur'an, hadis, hukuk, şeriat, tasavvuf, bilim, astronomi, ahlak, menkıbe, siyaset bilimi, edebiyat, tarih, müzik, tıp, matematik, kimya gibi geniş bir konu yelpazesine sahiptir.⁴³

⁴⁰ Cönk tabiri Anadolu'daki kullanılışından farklı olarak Orta Asya'da çoğunlukla ibadat, muamelat, kadı sicilleri ve *maḥḍarāt* gibi fıkhi konuları içeren 16-19. yüzyıllar arasında derlenmiş mecmuaları nitelenebilir üzere kullanılmıştır. Biruni Kütüphanesinde 40 ciltten fazla cönk olarak isimlendirilmiş yazma bulunmaktadır. Bu türle ilgili geniş bilgi için bkz. Saidakbar Mukhammadaminov, "Jung - The Collection of Practicing Traditional Judge of Central Asia (end of 16th century - 19th century)," 1-15.

⁴¹ Ahtam Ahmedov, *Buxoro Muzeylaridagi*, 19-35.

⁴² Muminov, "Gosudarstvennie I Chastnie Sobraniya Arabografichnih Rukopisey V Uzbekistane," 454.

⁴³ Ziyodov ve Abdulhatov, "Farg'ona Muzeylarining Qo'lyozma Kolleksiyalari," 117-121.

5. Hive ve Karakalpakistan'daki Yazma Eser Varlığı

Harezmi Bilgi-Kütüphane Merkezi⁴⁴ Nadir Eserler Bölümünde 147, İçenkale Müzesinde 24 yazma eser, 1170 belge ve tarihi evrak bulunmaktadır. Bu belgeler arasında Hive hanlarının emir ve buyrukları, vakıf arazisi ve mülk belgeleri, resmi yazışmalar, kadı belgeleri, Harezmi Sovyet Halk Cumhuriyeti'nin çeşitli belgeleri, bölgedeki ünlü kişilerin arşivleri yer almaktadır. Harezmi Mamun Akademisinde ise 61 adet yazma eser bulunmaktadır.⁴⁵ Yazma eserler çoğunlukla 17. yüzyıl ve sonrasına ait görünmektedir. Karakalpakistan Özerk Bölgesinin Merkez Kütüphanesinde 308; Karakalpakistan Tarih, Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünde 103, Karakalpakistan Müzesinde ise 49 adet el yazması yer almaktadır. Çimbay vilayetinde 100 yazma eser yerel tarih çalışmalarına malzeme sunmaktadır. Sınırlı sayıda da olsa yazma eserleri barındıran özel koleksiyonlar da vardır.

Özbekistan kütüphaneleri, ilahiyat, tarih, edebiyat, kültür ve sanat gibi pek çok alanda bilgi sunan önemli sayıda (40.000 küsur) yazma esere ev sahipliği yapmaktadır. Kütüphane koleksiyonlarına dahil olmayan, kayıtları tutulmamış eserlerin varlığını koruduğu bilinmektedir. Bir şekilde 53 yazma eser kütüphanesine taşınmış ve kayıtları oluşturulmuş eserlerin bir kısmı uygun olmayan koşullarda saklanmakta olup henüz restorasyon görmemiştir. Biruni kütüphanesi dahil olmak üzere kütüphanelerin yazma eser koleksiyonlarının eksiksiz katalogları henüz oluşturulamamıştır. İbn-i Sina kütüphanesi, Müslümanlar İdaresi Kütüphanesi, Hokand Devlet Müzesi Kütüphanesi, Semerkand Devlet Üniversitesi ve daha pek çok kütüphanenin katalog kayıtları hazırlanma aşamasındadır. En ayrıntılı kataloğa sahip Biruni Kütüphanesinde dahi yanlış yazar-eser nispetleri, mecmuaların içinde kaydı girilmemiş küçük risaleler, kataloglanmayı bekleyen yazma eserler varlığını korumaktadır.

Okuyucuların istifadesine sunulmak amacıyla elektronik katalog oluşturma çalışmaları başlangıç aşamasındadır. Bu sebeple yazma eserlere en kolay ulaşılan kurum olan Biruni Enstitüsünde dahi eserlerin elektronik versiyonları henüz bulunmadığı için araştırmacılar, eserleri orijinal nüshalarından okuyabilmektedir.⁴⁶ Nadir eser olduğu tespit edilen yazmaların, elektronik versiyonları üzerinden okunmasına izin verilmektedir, ancak yazmalar arasında

⁴⁴ Xorazm Viloyat Axborat-Kutubxona Markazi.

⁴⁵ Eserlerin listesi için bkz. Xorazm Ma'mun Akademiyasi resmi web sitesi, Axborot Resurs Markazi, <http://www.mamun.uz/site/article/resourcecenter>.

⁴⁶ Kütüphanenin yazma eserlerin elektronik versiyonunu satın alma hizmeti aktiftir. Talep dilekçesi elden ya da mail aracılığıyla ulaştırıldığında kütüphane memurları süreci başlatmakta ve sürecin sonunda yazma eseri mail adresinize göndermektedir.

değeri henüz tespit edilmemiş pek çok eser, okuyucuların doğrudan istifadesine sunulmaktadır. Bu durum yazma eserlerin ömrünü kısaltmakta, eserlerdeki tahribatı artırmaktadır. Tüm bu problemleri çözüme kavuşturabilmek için kütüphane görevlileri, özellikle yazma eserlerin korunması, kataloglanması, restorasyonu ve bakımı konularında Avrupa, Amerika ve Türkiye’de seminer ve derslere katılmaktadırlar. Yazmaları koruma altına alma ve kataloglama çalışmalarının hız kazanması ile okuyucuların bu eserlerden istifadesi kolaylaşacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdualimov, Bahrom ve Jorje Ivan Espinal. *Shark Qo'lyozmalari Xazinası, Uzbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Abu Rayhon Beruniy Nomidagi Sharshinaslik Instituti*. Tashkent: Unesco Tashkent Office, 2012.
- Ahmedov, Ahtam. *Buxoro Muzeylaridagi Qadimgi Qo'lyozma Durdonalar*. Buhara: Durdona, 2018.
- Altıkulaç, Tayyar. *Günümüze Ulaşan Mesahif-i Kadime – İlk Mushaf lar Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul: IRCICA (İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2015.
- Cemenova, A.A., A. Urinbaev ve L. M. Epifanova (ed.). *Sobraniye Vestochnih Rukopisey Akademii Nauk Uzbekskoy SSR (Özbekistan Cumhuriyeti İlimler Akademisi Şark El Yazmaları Toplamı)*, 11 c. Tashkent: Uzbekiston CCR Fanlar Akademiyasining Nashriyati, 1952-1987, Arapça Tercümesi: *el-Mu'cemu'l-Mufehres li'l-Mahtûâtî'l-'Arabîyye ve'l-İslâmîyye fî Taşkend*, çev. İbrâhîm Ni'metullah. Beyrut: Şirketu'l-Mahtûâti Li't-Tevzi' ve'n-Neşr, 1999-2001, 11 cilt.
- en-Nesefî, Necmuddîn Ebû Hâfs 'Umer. *Matla'u'n-Nucûm ve Mecma'u'l-'Ulûm*. Tah. Saidakbar Muhammadaminov. Taşkent: Dâru'l-Câmî'ati Taşkend el-İslâmîyye, 2015.
- Eren, Halit ve Shovosil Ziyodov (ed). *Proceedings of the International Workshop Manuscript Funds of Uzbekistan -Preservation, Cataloguing and Personnel Training June 2019, Samarkand*. İstanbul: IRCICA, 2020.
- Ikramov, Saidrahmat Saidahmatovich. "O'zbekiston Musulmonlari İdorası Kutubxonasida Saqlanayotgan Qo'lyozma va Toshbosma Asarlar," *Proceedings of the International Workshop Manuscript Funds of Uzbekistan Preservation, Cataloguing and Personnel Training June 2019, Samarkand*, 107-111.
- Jeffery, A. ve I. Mendelsohn, "The Orthography of the Samarqand Qur'ân Codex," *Journal of the American Oriental Society* 62:3 (1942), 175-195.
- Karakuş, Bahaeddin. "Necmeddin en-Nesefî'nin Tahsîlu Usulî'l-Fıkh ve Tafsîlu'l-Makâlât fihâ 'ale'l-vech İsimli Fıkh Usulü Risalesi: Tahkik ve Değerlendirme," *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 4:2 (2021), 149-208.
- Kazyberdov, A.L. *Sochineniia Abu Nasra al-Farabi v Rukopisiakh Instituta Vostokovedeniia AN UzSSR*. Tashkent: Fan, 1975.
- Khabibullaev, Akram. "Print Catalogs of Islamic Manuscripts al-Beruni Institute for Oriental Studies, Uzbekistan," *Middle East Librarians Association (MELA) Notes* 77 (2004), 11-14.
- Madraimov, A., Sh. Musaev ve I. Ismailova. *Oriental Miniatures. The Collection of the Beruni Institute of Oriental Studies of the Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan*. 3 c. Tashkent: Media Land, 2001, 2003, 2004.

- Maxdum, Shayx Ismoil. *Toshkentdagi Usmon Mushafining Tarixi*. Toshkent: Movarounnahr Nashriyoti, 1995.
- Mukhammadaminov, Saidakbar. "Jung – The Collection of Practicing Traditional Judge of Central Asia (end of 16th century – 19th century)," *French Institute for Central Asian Studies*, <https://ifeac.hypotheses.org/3217> (17.11.2022).
- Muminov, Ashirbek K., Elizaveta G. Nekrasova ve Shovosil Ju. Ziyodov. "La Bibliothèque De Khzāja Muhammad Pārsā Revisitée," *Écrit et Culture En Asie Centrale et Dans le Monde Turco-Iranien X-XIX Siècles*, ed. Francis Richard ve Maria Szuppe, içinde 17-41. Paris : L'Association Pour L'avancement Des Études Iraniennes, 2009.
- Muminov, Ashirbek. "Gosudarstvennie I Chastnie Sobraniya Arabografichnih Rukopisey V Uzbekistane," *Proceedings of the International Workshop Manuscript Funds of Uzbekistan-Preservation, Cataloguing and Personnel Training June 2019, Samarkand*, ed. Halit Eren ve Shovosil Ziyodov, içinde 9-35;453-455. İstanbul: IRCICA, 2020.
- Munirov, K. *Amir Khusrav Dehlaviy Qo'lyozma Asarlari Katalogi*. Tashkent: Fan, 1975.
- Munirov, Q. ve A. Nosirov. *Alisher Navoiy Asarlarining UzSSR Fanlar Akademiiasi Sharqshunoslik Instituti To'plomidagi Qo'lyozmalari*. Tashkent: Fan, 1970.
- Pulato, A. ve H.K. Axrarov, *Vostochnix Rukopisey Fundamental'noy Biblioteki Samarkandskogo Gosudarstvennogo Universiteta Imeni Alişera Navoiy*, Semerkand: y.y. 1977.
- Rahmatullaev, Marat – Akram Khabibullaev, "Libraries in Uzbekistan: Past, Present and Future," *Libraries in the Early 21st Century, Volume 1*, ed. Ravindra N. Sharma, içinde 375-387. Berlin, Boston: De Gruyter Saur, 2011.
- Turgut, Ali Kürşat. "Ömer Neseî'nin Matla'u'n-Nücûm ve Mecme'u'l-Ulûm Adlı Eseri ve İlimler Tasnifi Geleneği Açısından Değeri," *İslami Araştırmalar Dergisi* 32:2 (2021): 312-334.
- Tursunov, Yusuf, F. Abdurahmanova ve Shafolat Xasanova. *O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Alisher Navoiy Nomidagi Davlat Adabiyat Muzeyining Qo'lyozmalar Katalogi*. Toshkent: y.y. 2022.
- Urunbaev, A. ve L. Epifanova. *Rukopisi Proizvedenii Abdarrakhmana Zhami v Sobranii Instituta Vostokovedeniia AN UzSSR*. Tashkent: Fan, 1965
- Üşenmez, Emek. "Eski Kur'an Tercümelelerinden Özbekistan Nüshası Üzerinde Dil İncelemesi (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük- Ekler Dizini)," Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Üşenmez, Emek. "Özbekistan Yazma Eserler Kütüphanesi," *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2:6 (2009): 682-689.
- Ziyodov, Shovosil Yunusovich ve Nodirjon Uraimovich Abdulhatov, "Farg'ona Muzeylarining Qo'lyozma Kolleksiyalari," *Proceedings of the International Workshop Manuscript Funds of Uzbekistan Preservation, Cataloguing and Personnel Training June 2019, Samarkand*, ed. Halit Eren ve Shovosil Ziyodov, içinde 117-121. İstanbul: IRCICA, 2020.
- Ziyodov, Shovosil. "Nakshibandi Tarikatining Davomchisi-Nazariyetchi Shayxlardan Biri Xoja Muhammad Porso Kutubxonasiğa Oid Yangi Ma'lumotlar," *Jahon Madaniy Sivilizatsiyasi Kontekstida Xo'jagon, Naqshbandiye Tasavvufiy Ta'limotlari Ilmiy-Ma'naviy Merosining Umumbashariy Ahamiyati*" *Mavzusidagi Xalqaro Ilmiy Konferensiyasi*, 27-28 May 2019, içinde 14-17. Navoiy: Navoiy Davlat Pedagogika Instituti, 2019.
- Ziyodov, Shovosil. *İmom Buxoriy Xalqaro Ilmiy-Tadqiqot Markazi Qo'lyozmalar Katalogi*. Samarkand: İmom Buxoriy Xalqaro Markazi Nashriyoti, 2018.

